

ՀՈՎԴԱՆՆԵՍ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

**ՀԱՅ ԱԶԳԱՔՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԸՍՏ 1959–1989 ԹԹ.
ՄԱՐԴԱՅԱՄԱՐՆԵՐԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ**

Հայրենական մեծ պատերազմը նոր իրողությունների առաջ կանգնեցրեց ԽՍՀՄ-ում բնակվող ժողովուրդներին, այդ թվում՝ հայությանը:

Պատերազմի նախօրեին ԽՍՀՄ ամբողջ հայ բնակչության գրեթե կեսը ապրում էր Հայկական ԽՍՀ-ում, մյուսը կեսը՝ միութենական այլ հանրապետություններում:

Մեծ հայրենականին Հայկական ԽՍՀ-ից բանակ զորակոչվեց շուրջ 300 հազ., միութենական հանրապետություններից՝ մոտ 200 հազ. հայ:

Մեծ հայրենականում հայության կրած վիթխարի զրկանքները՝ սովը, հիվանդությունները, զանգվածային աքսորը Ղրիմից և Հյուսիսային Կովկասից դեպի Միջին Ասիա, Ալթայ, Սիբիր, նկատելի փոփոխություններ մտցրին միութենական հանրապետությունների և առանձին երկրամասերի հայության թվաքանակի ու տեղաբաշխման մեջ:

Երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին նկատելիորեն տուժեցին ԽՍՀՄ հայկական այն համայնքները, որոնք հայտնվեցին Ֆաշիստների զավթած շրջաններում¹, հայ բնակչությունը ենթարկվեց բռնությունների, տարհանման և աքսորի: Ուկրաինական ԽՍՀ, Բելոռուսական ԽՍՀ և Ռեպուբլիկան ԽՍՀ-ի առանձին տարածաշրջանների՝

Ֆաշիստական օկուպացիայի տակ հայտնված հայությունը կարևոր մասնակցություն ունեցավ պարտիզանական և թիկունքի պայքարին, կրեց զգալի կորուստներ:

Ղրիմահայությունը պատերազմի տարիներին սաստիկ տուժեց ոչ միայն Ֆաշիստական օկուպացիայի հետևանքով, այլև դարձավ ստալինյան բռնության զոհը՝ արմատախիլ լինելով հայրենի Ղրիմից: Միայն 1950-ական թթ. աքսորյալներն արդարացվեցին, և կատարվեց մասնակի վերադարձ:

Ղրիմը 1954 թ. Ռեպուբլիկան-ից տեղափոխվեց Ուկրաինական ԽՍՀ կազմ, իսկ թերակղզու հայությունը հաջորդ համամիութենական մարդահամարներում արդեն ներկայացվում է Ուկրաինական ԽՍՀ հայության ընդհանուր թվաքանակի մեջ:

1959 թ. համամիութենական մարդահամարի արդյունքները կարևոր նշանակություն ունեին. դա առաջին մարդահամարն էր հետպատերազմյան շրջանում, որում ազգագրական նոր տվյալներ էին նշված¹:

Պատերազմի հետևանքները ԽՍՀՄ-ի համար այնքան ծանր էին (ժողովրդագրական պատկերի բարդ իրավիճակ, սով, ավերված տնտեսություն և այլն), որ թույլ չտվեցին հերթական մարդահամարն անցկացնել ավելի վաղ՝ 1949 թվականին:

Մարդահամարի անցկացումը 1959 թ. պայմանավորված էր ոչ միայն տնտեսական և կազմակերպական խնդիրներով, որոնք առկա էին հետպատերազմյան տարիներին, այլ նաև նպատակ էին հետապնդում թաքցնելու այն հսկայական մարդկային կորուստները, որ կարող էր արձանագրել մարդահամարը: Ակնհայտ է, որ հաշվի առնելով նախորդ մարդահամարների քաղաքական նշանակության փորձը՝ նոր մարդահամարի արդյունքները դժվար էր օգտագործել քարոզչական նպատակներով, ուստի և Ի. Ստալինը մերժել էր մարդահամար անցկացնել 1949 թվականին:

¹ Ств Александря О., Участие армян союзных республик в борьбе с фашизмом на оккупированных территориях в годы Великой Отечественной войны, Актуальные проблемы Второй мировой и Великой Отечественной войн (к 65-летию великой победы), Минск, Беларуская навука, 2010, с. 385-386.

¹ http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php?reg=8

Մարդկային հսկայական կորուստներից, սեռատարիքային կազմի փոփոխություններից բացի՝ նկատելիորեն փոխվել էին նաև հԱՅՍ սահմանները: Ուկրաինական հԱՅ-ին էին միացվել Արևմտյան և Անդրկարպատյան Ուկրաինան, Բելոռուսական հԱՅ-ին՝ Արևմտյան Բելոռուսիան:

Դեռևս 1940 թ. հԱՅՍ կազմ էին ներառվել Մերձբալթյան երկրները՝ Լիտվական, Լատվիական և Էստոնական հԱՅ-ները, կազմավորվել էր նաև Մոլդովական հԱՅ-ն: Նոր մարդահամարի անցկացումն անհրաժեշտ էր նաև այլ գործընթացներ վեր հանելու առումով:

Այս համատեքստում կարևոր էր դառնում նաև բնակչության տեղաբաշխման շրջանների փոփոխության իրողությունը, նոր տարածքների շարունակական յուրացումը Ղազախստանում, Սիբիրում, Հեռավոր Արևելքում:

Բացի դրանից՝ հետպատերազմյան տարիներին փոփոխվեց հԱՅՍ քաղաքաբնակ և գյուղաբնակ բնակչության թվային հարաբերակցությունը, որի կարևոր պատճառներից էր նաև հետպատերազմյան շրջանում ավելի քան 1.500 քաղաքային նոր բնակավայրերի և ավանների ձևավորումը:

1959 թ. համամիութենական մարդահամարի արդյունքներով՝ հԱՅՍ ամբողջ հայ բնակչության թվաքանակը կազմում էր 2.786.912 մարդ¹, որից Հայկական հԱՅ-ում՝ 1.551.610 մարդ կամ հԱՅՍ հայության 55.7%-ը:

Մարդահամարի տվյալներով՝ Հայկական հԱՅ-ից հետո հայ բնակչության թվակազմով առանձնանում էին Վրացական հԱՅ-ն (442.916²), Ադրբեջանական հԱՅ-ն (442.089), Ռուսաստան (255.978), Ուզբեկական հԱՅ-ն (27.370), Ուկրաինական հԱՅ-ն (28.024), Թուրքմենական հԱՅ-ն (19.696), Ղազախստանական հԱՅ-ն

(9.248): Մարդահամարի տվյալները Բելոռուսական հԱՅ-ում արձանագրել են 1.751, Մոլդովական հԱՅ-ում՝ 1.218, Տաջիկական հԱՅ-ում՝ 2.878, Կիրգիզական հԱՅ-ում՝ 1.919 հայ բնակիչ:

1959 թ. համամիութենական մարդահամարով առաջին անգամ հայ ազգաբնակչության թվաքանակի վերաբերյալ տվյալներ էին առկա Մերձբալթյան խորհրդային հանրապետություններում (միասին՝ 2.179 հայ): Լիտվական հԱՅ-ում բնակվում էին 471, Լատվիական հԱՅ-ում՝ 1.060 և Էստոնական հԱՅ-ում՝ 648 հայեր:

Համամիութենական հաջորդ մարդահամարն անցկացվել է 1970 թ., որի նպատակը հԱՅՍ «զարգացած սոցիալիզմի» փուլի ժողովրդագրական, տնտեսական, կրթական և այլ ասպարեզների վիճակագրական պատկերը տալն էր:

1970 թ. համամիութենական մարդահամարն արձանագրել է հԱՅՍ և միութենական հանրապետությունների հայ ազգաբնակչության թվաքանակի վերաբերյալ նոր պատկեր (տես աղյուսակ 1):

Ակնհայտ է, որ հԱՅՍ հայ ազգաբնակչության թվաքանակը, նախորդ մարդահամարի թվական տվյալների հետ համամետաժ, զգալիորեն աճել էր (772.239 մարդով), ընդ որում՝ ոչ միայն բնական աճի, այլ նաև սփյուռքահայ զանգվածների՝ դեպի Հայկական հԱՅ շարունակվող ներգաղթի շնորհիվ: 1959 թ. համամիութենական մարդահամարի համեմատ՝ Հայկական հԱՅ-ից դուրս բնակվում էր հԱՅՍ հայության 38 %-ը:

1970 թ. մարդահամարի արդյունքներով՝ հԱՅՍ տարածքում Հայկական հԱՅ-ից հետո հայ բնակչության թվաքանակով երկրորդը Ադրբեջանական հԱՅ-ն էր: Այնտեղ հԱՅ-ում հայ բնակչությունը, նախորդ մարդահամարի համեմատ, աճել էր ավելի քան 40 հազ. մարդով, իսկ Վրացական հԱՅ-ում՝ ընդամենը 9.393-ով:

¹ http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php?reg=8
² Տե՛ս Մինասյան Մ., Էթնիկական փոքրամասնությունները Գրուզիայում, ինտեգրացիայի պոտենցիալը և արմատական փոփոխությունները հայկական հայության համայնքում, Ե., 2006, թ. 10:

Հայության թվաքանակը, տեղաբաշխումն ու տոկոսային կշիռը միութենական հանրապետություններում՝ ըստ 1970 թ. համամիութենական մարդահամարի¹

աղյուսակ N 1

	Թվաքանակը	%-ին հարաբերությունը
ԽՍՀՄ, որից՝	3.559.151	100
1. Հայկական ԽՍՀ	2.208.327	62.0
2. Ադրբեջանական ԽՍՀ	483.520	13.6
3. Վրացական ԽՍՀ	452.309	12.7
4. ՌԽԴՄՀ	298.718	8.4
5. Ուզբեկական ԽՍՀ	34.174	1.0
6. Ուկրաինական ԽՍՀ	33.439	0.9
7. Թուրքմենական ԽՍՀ	23.054	0.6
8. Ղազախական ԽՍՀ	12.814	0.4
9. Տաջիկական ԽՍՀ	3.787	0.1
10. Կիրգիզական ԽՍՀ	2.688	0.1
11. Բելոռուսական ԽՍՀ	2.362	0.07
12. Լատվիական ԽՍՀ	1.511	0.04
13. Մոլդովական ԽՍՀ	1.336	0.04
14. Էստոնական ԽՍՀ	604	0.02
15. Լիտվական ԽՍՀ	508	0.01

1970 թ. ՌԽԴՄՀ հայ ազգաբնակչության թվաքանակը, նախորդ մարդահամարի համեմատ, գրանցել էր հայության աճ 42.740

մարդով կամ 16.7 %-ով: Այստեղի հայության 33 %-ը բնակվում էր Կրասնոդարի երկրամասում, շուրջ 18 %-ը՝ Ռոստովի մարզում: Այս երկու վարչական միավորների հայությունը միասին ռուսահայության կեսից ավելին էր: Հատկանշական է, որ Հյուսիսկովկասյան տարածաշրջանի բոլոր վարչատարածքային միավորներում առկա էր ստվար հայ բնակչություն, ընդ որում՝ ինչպես գյուղական, այնպես էլ քաղաքային շրջաններում: Այսպես, օրինակ՝ 1970 թ. Կովկասի Հանքային Ջրերի ագլոմերացիային բնորոշ էր քաղաքաբնակ հայության բարձր տոկոսային կշիռը¹: Սոսկվայում կենտրոնացած էր ՌԽԴՄՀ հայության 8.5 %-ը, որը նույնպես զգալիորեն բարձր էր նախորդ մարդահամարների ցուցանիշներից:

Ուկրաինական ԽՍՀ-ում հայ ազգաբնակչությունը, նախորդ մարդահամարի համեմատ, արձանագրել էր ավելի քան 19 % աճ՝ կազմելով 33.439 մարդ, որից 9.24 %-ը² բնակվում էր Ղրիմում: Ուկրաինական ԽՍՀ-ում ստվար հայ բնակչություն ունեին Դոնեցկի ու Խարկովի մարզերը: Ուկրաինայի հայության զերակշիռ մասի համար մայրենի լեզու էր ռուսերենը (58.5 %), 38.4 %-ի համար՝ հայերենը, 2.5 %-ի համար՝ ուկրաիներենը:

1970 թ. մարդահամարով՝ հայ ազգաբնակչության թվաքանակի նկատելի աճ էին արձանագրել միջինասիական բոլոր հանրապետությունները, ուր բնակվում էր 76.517 հայ: Ստվար հայ բնակչություն ունեին Ուզբեկական, Թուրքմենական և Ղազախական ԽՍՀ-ները: Միջինասիական հանրապետությունների հայ բնակչության ճնշող մասը քաղաքաբնակ էր: Ուզբեկական ԽՍՀ 34.174 հայ բնակիչների 94.5 %-ը քաղաքաբնակ էր, ընդ որում՝ Տաշքենդում բնակվում էր ավելի քան 13 հազ. հայ: Քաղաքաբնակ էր Թուրքմենական ԽՍՀ հայ բնակչության 97.4 %-ը, իսկ միայն մայրաքաղաք Աշխաբադում բնակվում էր թուրքմենահա-

¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, том IV, Национальный состав населения СССР, союзных республик, краев, областей и национальных округов, Статистика, М., 1973, с. 324.

¹ Տե՛ս Բելոզերով Բ., Этническая карта Северного Кавказа, М., 2005, с.115.

² Տե՛ս Բեդարский И. Г., Атлас "Крым. Армяне", Армянское население Крыма с древних времен до наших дней, Симферополь, 2008, с. 36.

յության կեսից ավելին: Գյուղաբնակ հայության համամեծատարար նկատելի ցուցանիշ ուներ Ղազախական ԽՍՀ-ն (հանրապետության հայության 24.5%-ը): Կիրգիզական ԽՍՀ-ում այդ ցուցանիշը 52 % էր:

1970 թ. Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում և Վրացական ԽՍՀ-ում միասին բնակվում էր 935.829 հայ: Ադրբեջանական ԽՍՀ մայրաքաղաք Բաքվում (քաղխորհրդին ենթակա բնակավայրերով հանդերձ) բնակվում էր 207.464 հայ կամ ադրբեջանահայության 42.9 %-ը:

ԼՂԻՄ-ում բնակվում էր Ադրբեջանական ԽՍՀ ամբողջ հայության 25 %-ը, իսկ Նախիջևանի ԻԽՍՀ-ում հայ բնակչության թվաքանակը շարունակում էր նվազել՝ ընդամենը 5.828 մարդ:

Վրացական ԽՍՀ հայության շուրջ 1/3-ը կամ 150.205 մարդ բնակվում էր Թբիլիսիում: Արխազական ԻԽՍՀ-ում բնակվում էր Վրացական ԽՍՀ հայության 16.5 %-ը, Աջարական ԻԽՍՀ-ում՝ 3.4 %-ը: Վիրահայության 7.1 %-ի համար մայրենի լեզու էր վրացերենը, որը բարձր ցուցանիշ էր:

Հարկ է նկատել որ, 1970 թ. մարդահամարը արձանագրել է հետաքրքիր թվային տվյալներ նաև հայության սեռատարիքային կազմի, կրթության, ամուսնացած հայ քաղաքացիների վերաբերյալ (տե՛ս աղյուսակ 2):

1979 թ. ԽՍՀՄ-ում բնակվող հայությունն իր թվաքանակով երկրի էթնիկ խմբերի մեջ բացարձակ տվյալներով 8-րդն էր¹: Դա ամբողջ ԽՍՀՄ բնակչության 1.58%-ն էր:

Հայկական ԽՍՀ-ում բնակվում էր ԽՍՀՄ ամբողջ հայության 65.6%-ը, միութենական մյուս հանրապետություններում միասին՝ շուրջ 34.4%-ը:

Մերձբալթյան հանրապետություններում բնակվում էր ԽՍՀՄ ամբողջ հայության ընդամենը 0.08%-ը (3.713 մարդ), իսկ միջինասիական հանրապետություններում՝ 2.19%-ը (91.147 մարդ):

¹ СССР в цифрах в 1984 году, М., 1985, с.12.

Հայության թվաքանակը, տեղաբաշխումն ու տոկոսային կշիռը միութենական հանրապետություններում՝ ըստ 1979 թ. համամիութենական մարդահամարի

աղյուսակ N 2

	Թվաքանակը	ԽՍՀՄ-ում %-ով	հանրապետ. %-ով
ԽՍՀՄ, որից՝	4.151.241	100	1.58
1. Հայկական ԽՍՀ	2.724.975	65.6	89.7
2. Ադրբեջանական ԽՍՀ	475.486	11.4	7.9
3. Վրացական ԽՍՀ	448.000	10.8	8.97
4. ՈւսՂՍՀ	364.570	8.8	0.26
5. Ուզբեկական ԽՍՀ	42.374	1.0	0.27
6. Ուկրաինական ԽՍՀ	38.646	0.9	0.07
7. Թուրքմենական ԽՍՀ	26.605	0.6	0.96
8. Ղազախական ԽՍՀ	14.022	0.3	0.09
9. Տաջիկական ԽՍՀ	4.861	0.1	0.12
10. Կիրգիզական ԽՍՀ	3.285	0.07	0.09
11. Բելոռուսական ԽՍՀ	2.751	0.06	0.02
12. Լատվիական ԽՍՀ	1.913	0.04	0.07
13. Մոլդովական ԽՍՀ	1.953	0.04	0.04
14. Էստոնական ԽՍՀ	845	0.02	0.05
15. Լիտվական ԽՍՀ	955	0.02	0.02

Անդրկովկասյան հանրապետություններում՝ Հայկական, Ադրբեջանական և Վրացական ԽՍՀ-ներում, բնակվում էր ամբողջ ԽՍՀՄ հայ ազգաբնակչության 87.8%-ը (3.648.461 մարդ):

Համամիութենական վերջին մարդահամարը անցկացվել է

1989 թ. հունվարի 12-19-ը՝ քաղաքացիների փաստական բնակության վայրի հարցմամբ: Մարդահամարի հարցումը և տվյալների գրանցումն իրականացվել էին մարդահամարների անցկացման համար հատուկ ուսուցում ստացած մասնագետների կողմից: Ընդ որում, այս մարդահամարի արդյունքների մշակումը, դասակարգումը և վերջնահաշվարկն իրականացվել էին գաղտնիության պայմաններում (տե՛ս աղյուսակ 3)¹:

1989 թ. համամիութենական մարդահամարը, նախորդի համեմատ, արձանագրել է ԽՍՀՄ հայ բնակչության թվաքանակի աճ 471.991 մարդով:

Հայության թվաքանակի նկատելի աճ է արձանագրվել ՌԽՂՄՀ-ում. այստեղ բնակվող շուրջ 532 հազ. հայերից Հյուսիսային Կովկասում տեղաբաշխված էր 355.6 հազարը կամ հանրապետության հայության 66.7%-ը, ընդ որում՝ նրանց գերակշիռ մասը (67%) բնակվում էր քաղաքներում²: Միութենական մայրաքաղաք Մոսկվայի հայ ազգաբնակչության թվաքանակը մարդահամարից մարդահամար զգալի աճ է արձանագրել: Երեսուն տարում (1959–1989 թթ.) Մոսկվայի հայությունն աճեց 2.5 անգամ՝ կազմելով շուրջ 43.5 հազ. մարդ³:

ՌԽՂՄՀ Կրասնոդարի երկրամասի հայերի թիվն զգալիորեն աճել էր՝ 1979 թ. 120.8 հազարից 1989 թ. հասնելով 182.2 հազ. մարդու (այդ թվում՝ Ադղեայում՝ 10.4 հազ.): 1989 թ. մարդահամարի տվյալներով՝ տեղի հայության 25.4 %-ն ուներ բարձրագույն, թերի բարձրագույն կամ միջին մասնագիտական, 58.6 %-ը միջնակարգ կամ թերի միջնակարգ, 11.3 %-ն՝ տարրական կրթություն: Այս ցուցանիշը քաղաքային բնակավայրերում կազմում էր համապատասխանաբար 31.3, 55.6, և 9.1 %, գյուղերում՝ 17.3, 62.7 և 14.3 %:

¹ Տե՛ս Беднарский И. Г., ցվ. աշխ., էջ 38:

² Տե՛ս Тер-Саркисянц А., Армяне. История и этнокультурные традиции, М., 1998, с. 357.

³ Տե՛ս Арутюнян Ю., Об армянской диаспоре в России. Этносоциологическое исследование армян Москвы и Краснодара, Е., с. 15.

Հայության թվաքանակը, տեղաբաշխումն ու տոկոսային կշիռը միութենական հանրապետություններում՝ ըստ 1989 թ. համամիութենական մարդահամարի¹

աղյուսակ N 3

	Թվաքանակը	ԽՍՀՄ-ում %-ով	հանր. բն. մեջ %-ով	դինամիկ. 1979 թ. համեմատ %-ով
ԽՍՀՄ, որից՝	4.623.232	100	1.6	111.4 (+)
1. Հայկական ԽՍՀ	3.083.616	66.7	93.30	113.2 (+)
2. Ադրբեջանական ԽՍՀ	390.505	8.4	5.56	82.1 (-)
3. Վրացական ԽՍՀ	437.211	9.5	8.09	97.6 (-)
4. ՌԽՖՍՀ	532.390	11.5	0.36	146.0 (+)
5. Ուզբեկական ԽՍՀ	50.537	1.1	0.25	119.3 (+)
6. Ուկրաինական ԽՍՀ	54.200	1.2	0.10	140.2 (+)
7. Թուրքմենական ԽՍՀ	31.829	0.7	0.90	119.6 (+)
8. Ղազախական ԽՍՀ	19.119	0.4	0.11	136.4 (+)
9. Տաջիկական ԽՍՀ	5.651	0.1	0.11	116.3 (+)
10. Կիրգիզական ԽՍՀ	3.975ԱԱ	0.1	0.09	121.0 (+)
11. Բելոռուսական ԽՍՀ	4.933	0.1	0.04	179.3 (+)
12. Լատվիական ԽՍՀ	3.069	0.07	0.11	160.4 (+)
13. Սոլդովական ԽՍՀ	2.873	0.06	0.06	147.1 (+)
14. Էստոնական ԽՍՀ	1.669	0.04	0.10	197.5 (+)
15. Լիտվական ԽՍՀ	1.655	0.04	0.04	173.3 (+)

Կրասնոդարի երկրամասի քաղաքների ժամանակակից հնաբնակ

¹ Национальный состав населения РСФСР по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г., М., 1990, с. 5.

հայության շրջանում զգալի էին ծառայողներն ու մտավորականությունը: 1970-1980-ական թթ. երկրամասում վերաբնակվածների շրջանում գերակշռում էին ծեռներեցները: Հնաբնակ հայերը ապրում էին ավելի քան 100 գյուղական վայրերում (չհաշված արդեն նախկին 74 գյուղերն ու խուտորները), Անապայի, Գորյաչի Կլուչի, Բելորեչենսկի, Ապշերոնսկի, Տուապսեի, Լազարևսկի, Խոստիանսկի և Ադլերի շրջաններում:

Կրասնոդարի երկրամասում համշենահայերի համախումբ տեղաբաշխումը հատկապես գյուղական վայրերում և (թեև ներսում առկա էր բաժանումը տրապիզոնցիների, օրդուցիների և ջանիկցիների՝ այն վայրերի անուններով, որտեղից տեղափոխվել էին) շարունակվող մեկուսացումը հիմնական էթնիկ միջուկից՝ Հայաստանի հայ բնակչությունից, նպաստեցին նրանց յուրահատուկ էթնոշակութային կոնսերվացմանը՝ որպես հայ էթնոսի պատմաազգագրական խմբերից մեկը: 1989 թ. մարդահամարով Կրասնոդարի երկրամասի հայության 75.2 %-ն իր մայրենի լեզուն էր համարում ազգայինը, 24.7%-ը՝ ռուսերենը: Քաղաքաբնակ հայերի միջավայրում հայերենը մայրենի լեզու էր 68.2%-ի, գյուղաբնակների՝ 84 %-ի համար:

1989 թ. մարդահամարով Չեչենա-Ինգուշական ԻԽՍՀ-ում բնակվում էր 14.824 հայ, որոնց 97.4%-ը բնակվում էր քաղաքներում, հիմնականում՝ Գրոզնիում (1959 թ. 11.533): Այստեղ բնակվող հայության 73.2 %-ը մայրենի լեզու էր համարում հայերենը, 26.7 %-ը՝ ռուսերենը:

1990-ական թթ. սկզբից, Չչենիայում ռազմական իրադարձությունների ծավալմանը զուգընթաց, տեղի հայությունը հեռացավ հիմնականում Ստավրոպոլի երկրամաս¹:

Համամիութենական վերջին մարդահամարն արձանագրեց հայության թվաքանակի կտրուկ անկում Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում: Հետագայում դա վերածվեց այդ հանրապետությունից հայության

արտահոսքի և բռնագաղթի՝ պայմանավորված ԼՂ-ում ազգային-ազատագրական պայքարով:

Վրացական ԽՍՀ հայության թվաքանակը նույնպես նվազեց, որը հանրապետությունից հայության շարունակական արտահոսքի և մասամբ նաև ծուլման արդյունք էր:

Միութենական մյուս բոլոր հանրապետություններում հայ ազգաբնակչությունն արձանագրել էր թվաքանակի կայուն աճ:

Ընդհանուր առմամբ 50 տարվա ընթացքում՝ 1939-1989 թթ., ԽՍՀՄ հայ ազգաբնակչության թվաքանակը ավելի քան կրկնապատկվել էր (2.152.860 հայ՝ 1939 թ., 4.623.232 հայ՝ 1989 թ.), իսկ Հայկական ԽՍՀ-ում՝ գրեթե եռապատկվել (1.061.997 հայ՝ 1939 թ., 3.083.616 հայ՝ 1989 թ.):

ԽՍՀՄ փլուզման նախօրեին այստեղ բնակվում էր աշխարհասփյուռ հայության գերակշիռ մասը, իսկ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո էլ նախկին խորհրդային հանրապետությունների հայ ազգաբնակչության թվաքանակը կտրուկ մեծացավ, որը հետևանք էր ՀՀ սոցիալ-տնտեսական դժվարին իրավիճակով պայմանավորված արտագաղթի:

Hovhannes Aleksanyan – Armenian population of Soviet republics according to the censuses of 1959-1989 – The Armenian population of USSR continued living in all the Soviet republics after the Great Patriotic War (World War II). The dynamics of the postwar growth of Armenian population in the USSR, the area of their distribution, the ratio of urban to rural population can be traced through the reports of the Soviet population censuses of 1959-1989.

The data, compiled from the said censuses, except for the Armenian SSR, where 66.7 % (3.083.616 people) of Armenian population of the USSR (4.623.232 Armenians) was living as of 1989, a large numbers of Armenians were residing compactly in the Georgian SSR (437.211 people), the RSFSR (532.390 people), the Azerbaijani SSR (390.505 people), the Ukrainian SSR (54.200 people), the Uzbek SSR (50.537 people), and the Turkmen SSR (31.829 people).

¹ Ст в Белозеров В., 624. աշխ., էջ 293: